

Rafael HÜSEYNOV,
akademik
rafaelhuseyn@yahoo.com

ÖNSÖZ ƏVƏZİ

YOL AÇAN, YÖNƏLDƏN VƏ QOVUŞDURAN NİZAMİ GƏNCƏVİ

Nizamişünaslığın bir elm sahəsi olaraq yaranıb formalaşdığı son 300 ildən artıq bir dövrdə bunun üçün ən münasib şərait məhz indi yaranmışdır. Ölkələr arasında sərhədlərin daha qapalı, əlaqələrin daha məhdud və texnologiyaların inkişafının indiyə qədər müqayisəedilməz dərəcədə zəif olduğu ötən zamanlarla qarşılaşdıranda aydın görünür ki, nizamişünaslıq hazırda yetərincə ciddi nailiyyətlər əldə etmişdir. Həm də son 60–70 il ərzində Nizamiyə bilavasitə aid, yaxud dolayısı ilə onun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında təsəvvürləri düzəltməyə çalışan məxəzlər aşkarlanaraq nəşr, tədqiq edilmişdir ki, bunlar da daha doğru və daha qətiyyətli qənaətləri ifadə etməyə məcbur əsaslar yaradır.

Nizami haqqında bilik və təsəvvürlərin məhz indiki mərhələsi onu yalnız Azərbaycan, yaxud müsəlman Şərqi Şairi deyil, dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətinin hadisəsi kimi qavrayaraq təqdim etməyi zəruriləşdirir.

Nizami irsinin kanonlaşması onun vəfatından heç yüz il keçməmiş baş verir. Artıq XIII əsrdən etibarən Nizami “Xəmsə”si bir model olaraq qəbul edilir və ona ən müxtəlif ölkələrdə və ən müxtəlif dillərdə cavablar yazılmağa başlanılır.

Lakin bir vacib nüans mütləq nəzərə almaq lazımdır. Nizamiyə cavablar yazmaq, onun poemalarının oxşarlarını yaratmaq Nizamidən təsirlənməyin yalnız bir istiqamətidir. Nəzərə müsəlman Şərqi xalqlarının ədəbiyyatında kifayət qədər geniş yayılmış bir istiqamət olmuşdur və ən müxtəlif dövrlərdə ən müxtəlif

şairlərin əsərlərinə bənzətmələr yazmaq ənənəsi davam etmişdir. Lakin Nizami təsirləri yalnız “Xəmsə”nin mövzu və süjetlərinə yazılan nəzirələrlə yekunlaşmamış, şairin obrazlar sistemi, düşüncə və ifadə tərzii də ardıcılıqları tərəfindən öyrənilərək davam etdirilmişdir. Bu təsir nəinki Nizaminin yazdıqlarını orijinalda oxuyanlara, hətta onun əsərlərini tərcümələr vasitəsilə mütaliə edənlərə də olmuşdur.

Nizaminin cazibəsini qaçılmaz edən o idi ki, “Xəmsə” yalnız bir gözəl bədii əsər kimi diqqətləri çəkmirdi. Nizami məsnəvilərini oxuyanlar aşkarca hiss edirdilər ki, onlar nəhəng ülgülər toplusu ilə üzbəüzdürlər. Görürdülər ki, hər məsnəvi həm də bir çox istiqamətlərə yönəldən, yeni duyğu və düşüncə qəlibləri təklif edən təkən nöqtəsidir.

XV əsrin dahi özbək şairi Əlişir Nəvai Nizaminin “Xosrov və Şirin” məsnəvisinə cavab olaraq yazdığı, Nizaminin süjetini, bir çox epizodlarını, bütün əsas surətlərini təkrarlayan “Fərhad və Şirin” poemasında bəyan edirdi ki, “öz atını tapdanmış yolla qovmaq layiqli iş deyil”.

Başqa sözlə, təkrarçılığın əleyhinə olduğunu konkret bildirirdi. Şərqdəki nəzirəçilik ənənəsinin mahiyyətindən xəbəri olmayan bir şəxs üçün Nəvainin məhz Nizamini təkrarlayan təsiri bağışlayan əsərində belə bir mülahizəni ortaya qoyması qəribə gələ bilər. Şərq ədəbi düşüncə modeli verilmiş dar çərçivə içərisində, eyni mövzu, eyni süjet, eyni hadisələr, eyni qəhrəmanlar müstəvisində deyilişin daha ustaca tərzii ilə məharət göstərməyi orijinallıq və yüksək sənətkarlıq qabiliyyəti kimi dəyərləndirirdi. Hətta bir poeziya nümunəsinin digər dilə şeirlə çevrilməsini Şərq ədəbi-nəzəri fikri sadəcə tərcümə deyil, orijinal, müstəqil əsər hesab edirdi.

Nizaminin lirik-fəlsəfi şeirlərdən ibarət “Divan”ı da olmuşdur və şübhə yox ki, həmin topluya da ən azı Nizami bir məktəb kimi qəbul edildikdən sonra çoxlu cavablar yazılmışdır. Lakin təəssüf ki, Nizami “Divan”ı bu gün bütöv halda əlimizdə olmadığından

“Divan”ın XII əsrdən sonrakı ədəbi təsərrüfatdakı təsirlərini dəqiqliklə və təfərrüatlı şəkildə izləmək mümkün deyildir. Amma Nizami “Divan”ına daxil ayrı-ayrı şeirlərə yazılmış cavablar belə bir izləmənin də mövcudluğunu təsdiq etməkdədir.

Lakin Nizami yaradıcılığını bir ədəbi məktəbə çevirən onun ayrı-ayrı şeirlərinə yazılan cavablar deyil, “Xəmsə” adı altında birləşən 5 poeması olmuşdur.

Nizami bu əsərlərdən hər birini müxtəlif illərdə, müxtəlif səbəblərlə qələmə almışdır və onların hamısının ümumi bir başlıq altında birləşdirilməsi artıq şairin həyatda olmadığı vaxtlarda dövrün ədəbiyyatşünasları, şeir-sənət sərrafları tərəfindən edilmiş təşəbbüsdür. Bunu edənlər Nizaminin 5 poeması arasında ideya-mövzu baxımından sıx əlaqənin, mahiyyətcə bu fərqli mövzulu əsərlərin bir bütövün tərkib hissəsi olduğunu düşünmüşlər.

Nizami heç yerdə qarşısına məhz 5 poema yazmağı, yaxud poemalar silsiləsindən ibarət bütöv bir epopeya yaratmaq niyyətinin olduğunu bildirmir. Onun həyat yolu daha uzun davam etsəydi, bəlkə də yazacağı poemaların sayı da çox olacaqdı. Çünki son poeması olan “İskəndərnamə”ni şair ömrünün axırlarında tamamlamışdır.

Ona görə də Nizaminin “Xəmsə”ni, yəni 5 poemadan ibarət bir silsiləni guya hind ədəbiyyatının misilsiz nümunəsi “Pançatantra”ya bənzədərək bu şəkildə qurması haqda türk alimi Ağah Sırrı Ləvəndin və həmin qənaəti bölüşən digər araşdırıcıların fikri qəbul edilməzdir.

Yaxud İran alimi Ağa Bozorg Tehrani kimi Nizami “Xəmsə”sinin Sasani hökmdarı Xosrov Pərvizin “xəmsət kunuz” adlanan məşhur beş xəzinəsinə, ya da orta əsr ulduzşünaslarının “xamsat al-mutahayyira” adlandırdığı beş planetin – Ütarid, Zöhrə, Mərrix, Müştəri, Zühəl (Merkuri, Venera, Mars, Yupiter, Saturn) şərafinə yarandığını zənn etmək doğru deyildir.

Bir daha təkrarlayırıq ki, bu poemaların bir bütövün parçaları olması Nizaminin vəfatından xeyli sonra yaranmış mülahizədir.

Bu əsərlərin hamısı Nizaminin qələmindən çıxdığından, təbii ki, fərqli mövzularda olmasına baxmayaraq, onların arasında məntiqi və ədəbi-estetik prinsiplər baxımından bağlılıq vardır. Amma ola bilər ki, müəllif hətta ayrı-ayrı müstəqil əsərlər kimi yazdığı bu poemaları sonradan bir bütövün fəsiləri kimi təqdim etmək istəsəydi, müəyyən əlaqələndirici elementləri də məsnəvilərə artırardı. Bunlar da yoxdur.

Həqiqət bundan ibarətdir ki, Nizami özündən sonrakılar üçün modelləri, düsturları, davam etdirilməsi gərək olan yolları əslində hər əsərində yaradıb və nəticə etibarilə onun yaradıcılığı küll halında da bütöv bir ülgüyə çevrilib.

Nizaminin poemalarının hamısına cavablar verərək Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əşrəf Marağayi, Əlişir Nəvai, Sərfi Kəşmiri kimi tam “Xəmsə”lər yazanlar da olub, Nizaminin ayrı-ayrı poemalarına, yaxud bircə məsnəvisinə nəzirələr yazanlar da.

Lakin fərqli yazı maneralarına, hər birinin özünəməxsus üslublarına baxmayaraq, onların hamısını birləşdirən Nizamidən gələn ortaq estetik prinsiplərə səliqə ilə riayət edilməsidir.

Nizami orta əsrlərdə nəhəng bir regionda yaxşı şair sayılmı-ğın etalonu kimi qavranılmış, Nizami irsinin kanonlaşmış me-yarları üstün şair ola bilməyin proqramı kimi dərk edilmişdir.

Farsdilli klassik poeziyanın “qızıl dövr”ünün son zirvəsi Əbdürrəhman Caminin bacısı oğlu Hatifi də şair idi və o da “Xəmsə”yə cavab yazanlardandır. Rəvayətə görə, etiraf edilən şairlər zümrəsinə daxil olmaq niyyətini dayısı ilə bölüşərək Hatifi Nizamiyə cavab yazmaq istədiyini bildirəndə Cami ona məsləhət verir. Deyir ki, əvvəlcə sən daha asan mərhələni keç, Firdovsi, Sədi, Ənvəriyə cavab yaz, sonra Nizamiyə keç. Və Cami töv-siyəsinin fəlsəfəsini belə açır ki, sadalanan həmin dahi şairlərin hər biri ədəbi aləmin peyğəmbərləridir, Nizami isə şeirin Allahıdır.

Bu rəvayətin obrazlı dəyişlərində hər halda məlum bir həqiqət bir daha təsdiqlənir ki, Nizamiyə orta əsrlərin, deyilişi mümkünsə,

poeziya və poetika qanunvericiliyi mayak, başlıca meyar, yüksək ustalığın ölçü vahidi kimi yanaşmış.

Cavabçılar arasında “Xəmsə”nin bütöv quruluşuna əlavə və dəyişikliklər etmək istəyinə düşənlər də olub. Xacu Kirmaninin müəllifi olduğu və Nizamiyə cavab olaraq araya-ərsəyə gəlmiş “Xəmsə” daha “Xəmsə” – “Beşlik” deyildi, dönüb “Sittə” – “Altılıq” olmuşdu, çünki ənənəvi məsnəvilərin sırasına daha bir yenisi əlavə edilmişdi. Ya da Əbdürrəhman Caminin “Xəmsə”yə cavabı “Səbə” – “Yeddilik” olmuşdu və müəllif daha iki yeni məsnəvi artırdığı silsiləyə “Həft ourəng” adı vermişdi.

Lakin bu müəyyən şəkildəyişmələr, artırır-azaltmalar mahiyyəti dəyişməmişdi. Hətta Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin” kimi eşq dastanlarının əvəzinə cavab xəmsələrində “Yusif və Züleyxa”, “Salman və Əbsal” kimi başqa sevgi macərələrini ortaya qoyanlar da Nizami tilsimindən xilas ola bilməmiş, yenə onun qaçılmaz cazibəsində qalmışlar. Çünki Nizamidən gələn yolun özü idi. Nizamidən çox sonrakı ixtiraların dili ilə desək, relslər, o relslərin üzərindəki qatarlar Nizamidəki kimi idi. Sərnəşinlər fərqli idi və bu, mahiyyəti dəyişmirdi, sadəcə, illüstrativ səciyyə daşıyırdı.

Həm də ayrı-ayrı improvizələrlə fərqlənməyə çalışanların təcrübəsinin sonradan davam etdirilməməsi, məhz kanonik “Xəmsə” yaradıcılığının davam etdirilməsi də bir daha sübut edir ki, əsas götürülən məhz Nizamidəki təməl estetik prinsiplərdir və onların qorunub saxlanmasını Yaxın və Orta Şərqdəki ədəbi inkişafın ruhu tələq edirmiş.

Nizami və ədəbi dünyası lap bünövrədən beynəlmiləl dayaqlara söykənirdi və heç vaxt bunu sırf milli irs hesab etmək olmaz.

Nizami bir sıra əcnəbi dillər bilirdi və yalnız Şərqi mədəni və ədəbi tarixini deyil, qədim yunan dünyasının yadigarı olan əsərləri də yetərincə mənimsəmişdi. Qədim yunan filosoflarına bələdliyi və onların elmi mirasına rəğbəti təkcə Nizaminin o

müdrüklərin obrazlarını əsərlərinə daxil etməsində deyil, həm də dəfə-dəfə onları iqtibas etməsində, əski mütəfəkkirlərin ayrı-ayrı fikirləri ətrafında öz düşüncələrini bölüşməsində təzahür edir. Nizami həmin irsin öz xalqı içərisində yayılması və beyinlərdə dayanıqlı yer tutmasının tərəfdarı idi və əslində bu da onun öz milləti və regionu üçün təklif etdiyi mənəviyyat düsturlarından idi. Azərbaycanda və müsəlman Şərqi müxtəlif ölkələrində Platon və Aristotel adları özləşdirilərək, şərtləşdirilərək Əflatun və Ərəstun şəkillərində əsrlərcə işlənmiş və həmin adlar indiyədək övladlara elə milli doğma adlar kimi verilsə, burada da Nizamının xidməti var. Yəni Nizami və onun “Xəmsə”si, Nizami “Xəmsə”sinin təsiri ilə yazılan xəmsələr səbəb olmuşdur ki, Şərqdə “Quran” əxlaq və davranış meyarları, “Quran” düşüncə və qavrayış tərzini ilə yanaşı bir Qərb düşüncə səmti də daim var olsun, bu iki düşüncə, zövq, ruh cərəyanı üzvi şəkildə qovuşaraq azərbaycanlı və Şərqi insanını daha kamil, mənəviyyatca daha zəngin etsin.

Nizami öz “Xəmsə”sini dövrün ədəbi ənənəsinə uyğun olaraq orta əsrlərdə Mərkəzi Asiyanın əsas ortaq şeir dili olan farsca da yazdı. Lakin onun “Xəmsə”sinə cavablar həm farsca, həm türkcə, həm ərəbcə, həm sanskritcə, həm gürcü, həm urdu... dillərində yazıldı. Nizami modellərinin başqa dillərdə canlanması bu düşüncə qəlibinin həmin dilləri daşıyan xalqların varlığına hopması, onların genetik yaddaşında kodlaşması vasitəsi idi.

Özünü yalnız bir və bir neçə qohum xalqın, sakini olduğu bölgənin, mənsub olduğu müsəlman Şərqi deyil, ocağkı mədəni dünyanın övladı sayan Nizami mövzuları ilə də məhdudluqlar çərçivəsini qırıb dağıtmış, “Xəmsə”sində əsl beynəlmiləlçi bir panoram yaratmışdır. Həm də öz poeziya məktəbinin davam edən təsiri ilə məhz bu panoramın – bu müştərək mühitin hamının ortaq yaşayış və ünsiyyət məkanı olması ideyasının vacibliyi mesajını gələn nəsillərin qafalarına yönəlmiş, bu prinsipin hamınınkılaşmasını arzulamışdır.

Son 3 əsr ərzində Nizami Şərqi dünyə dillərinə ən çox tərcümə edilən şairlərindən biri olmuşdur. Və Nizami tərcümə edildiyi dillərdə səslənərkən onun əsərləri yalnız bir keçmiş yadigarı, cazibəli, şirin Şərq nağılı tək deyil, mahiyyəti, ruhu, modernist ifadə tərzilə Qərb insanına da yaxın, məhrəm gələn incilər kimi qarşılanmışdır. Ona görə də bu əsərlər Şərqdə olduğu kimi, Qərbdə də təsirsiz ötürməmiş, ayrı-ayrı böyük şairlərin yaradıcılığına öz müsbət təsirini göstərmiş, əhəmiyyətli izlərini buraxmışdır. Bunun bir qismini həmin təsire məruz qalan ədiblərin özləri etiraf etmişsə, digər qismini ədəbi prosesin inkişaf yolunu öyrənən, tutuşdurmalar aparən qərblə ədəbiyyatşünas alimlər müəyyənləşdirmişlər.

Bu gün Nizaminin Avropa və bütövlükdə dünyə mədəniyyətinə, ədəbiyyatına göstərdiyi faydalı təsirlərin dəqiq mənzərəsini sona qədər müəyyən etmək ağılasığmazdır. Yalnız Nizaminin hər xalqın, hər ölkənin ədəbiyyatı və gözəl sənətlərindəki izlərini ayrıca və dərinləndirən, müfəssəl şəkildə araşdırmaqla bu suallara nisbətən dolğun cavab vermək imkanı yarana bilər.

Nizami ədəbi məktəbinin ən parlaq davamçılarından biri, dahi özbək şairi Əlişir Nəvai yazırdı ki, əgər Yer kürəsi daşa, göylər tərəziyə çevrilsə, yenə Nizami Gəncəvinin vəznini çəkə bilməz.

Şairanə təşbihlərlə və mübaliğə ilə söylənmiş bu sözlərdəki mübaliğəsiz və tam hədəfə vuran həqiqət ondan ibarətdir ki, Nizami Gəncəvinin böyüklüyü bizə bəlli olan ölçülərə və zamana yerləşən deyil, Nizaminin sonacən kəşf olunması mümkünsüzdür.

Nizami Gəncəvi varlığı və yaratdıqları ilə sonsuz, əngin bir kosmosdur ki, bəşər övladı həmişə onun yeni-yeni gözəlliklərini açacaq, ondan öyrənməyi, ondan bəhrələnməyi, ondan istiqamət götürməyi, ondan yadigar qalan qəlibləri yeni zamanın tələblərinə uyğunlaşdıraraq istifadə etməyi, Nizami yolunun davamçısı olmadan zövqlər almağı davam etdirəcəkdir.

**NIZAMI GANJAVI WHO OPENS, DIRECTS AND
CONNECTS THE WAYS**

Summary

Genius Azerbaijani poet Nizami Ganjavi is among the rare personalities of both his own nation, Eastern and world literature and this exception has abundant undeniable proofs. Pursuing just on of these features, the influence of Nizami to the development of literary thinking after him obviously indicates that the sage from Ganja owns unconditional right of superiority regarding the number of his followers, the spaciousness of geography of their belonging, the duration of the effect and the variety of their spheres. Even common depiction of this panorama of superiority generates an impression of the vivid evidence of the genius of Nizami. Undoubtedly, the depiction of such panorama immediately engenders further questions that what is the reason of such power of influence, such spaciousness and spread of the wave of Nizami and the speediness regarding time? Certainly, being more specific questions they make necessary to investigate the inner power of Nizami heritage, to analyze and present the basic elements of influence and attraction of Nizami from different angles of vision. Nevertheless, another significant question emerges that besides his individual talent and capabilities, which moral sources, school, reading, education and atmosphere facilitated Nizami's turning to phenomena of such level?

Each of these questions requires independent research and actually, significant activities have been implemented regarding each of these directions. However at that time the number of sources relating to Nizami and his sphere of influence that existed in scientific circulation, was not considerable and only

due to the secrecy of the sources which became known afterwards, incomplete or incorrect suppositions had been put forward. For correctness of conclusions one requires above all the opportunity to view the panorama of the initial sources within possibly broad scope.

The most convenient condition in this respect has emerged within 300 years since the formation of the investigation of Nizami's literary heritage as a sphere of science. When comparing with the passed times of more closed borders, more limited relations and less developed technologies it becomes obvious that researching Nizami's literary heritage has currently gained considerable achievements. Moreover, during recent 60-70 years the sources relating directly to Nizami or specifying the views regarding his personality and literary activities, have been discovered with further publication and these generate reliable grounds for making more correct and firm conclusions.

Namely the current level of knowledge and views about Nizami makes necessary to present and perceive him as a poet not only of Azerbaijan and Moslem East, but also as an event of world literature and culture.

Writing replies to Nizami, creating the poems resembling the ones of Nizami is merely one direction of being influenced from Nizami. Nazira has been a direction fairly wide-spread in literature of the nations of Moslem East and tradition of writing poems resembling to the works of the most distinct poets in most different periods has continued. But the influences of Nizami was not concluded with just writing naziras to the topics and plots of "Khamsa", as well as poet's system of characters, his mode of thinking and expression has been learned and continued by his followers. The indicated influence has not touched upon solely those reading Nizami in original but also those reading works of Nizami in translation.

Expression of literary benefitting marked as nazira, respond, tatabbo, imitation and other stable terms only through a few words in Western languages (for instance, a through “imitation” in English) is not accidental. Imitations exist in Western literatures as well. It has existed in all phases of history but it has never carried a character of trend and particular tradition. However, in the East it appears approximately in the level of one streamline with various assortments, therefore a lot of terms have been created in order to concretize its entitlement.

Alishir Navai, genius Uzbek poet of 15th century in his poem “Farhad and Shirin” written as a respond to Nizami's “Khosrov and Shirin” (in which he repeated the plot of Nizami, his many episodes and all major characters) stated that “galloping the horse on the trampled road is not a decent act”. In other word, he clearly noted his opposition to the reiteration. A person unaware of the essence of the tradition of nazira writing in the East can find strange the indicated conclusion of Navai in his work namely seeming as a one repeating Nizami. More skillful expression within the background of the same topic, same plot, same events and same heroes was assessed as a capability of originality and high professionalism by the pattern of Oriental literary sense. Even translation of one poetic sample into other language through verses is considered by Oriental literary sense not as a simple translation, but as an original and independent work.

Nizami has also written “Divan” comprising his lyrical and philosophical verses and no doubt that after acknowledgement of Nizami as a literary school, numerous responds have been written to that collection. However, unfortunately, due to the absence of the complete version of “Divan” by Nizami, one can not pursue precisely and in detail its influences to the literary environment of late 12th century. Nonetheless, the responds

written to separate verses included in “Divan” of Nizami also affirms the existence of such pursue.

Nevertheless, not the responds written to separate verses of Nizami but his 5 poems united under the title “Khamsa” has turned the poetic activities of Nizami to the literary school.

Nizami has written each of these works in various years for various reasons and their unification under single title is an initiative undertaken by literary critics of the period when the poet was not alive. Those doing that have accepted the existence of the close ideological and topical relation among 5 poems of Nizami as well as their making up components of the single entirety.

Nizami never states his intention of his obligation of writing 5 poems or creating a complete epos consisting of the chain of poems. Had his lifetime been longer, he might have been written more poems by number. As the poet completed his last poem “Iskandarnama” at the end of his life.

Therefore, we perceive unacceptable the opinion of Turkish scholar Agah Sirri Lavand and others that Nizami constructed his “Khamsa”, the chain composed of 5 poems as if in the manner of “Panchtantra”, unprecedented sample of Indian literature. Or it is not correct to accept the opinion of Iranian scholar Agha Bozorg Tehrani saying that Nizami created his “Khamsa” in honor of the famous five treasures (called “khamsat kunuz”) of Sasanid ruler Khosrov Parviz or in honor of five planets – Utarid, Zohra, Mushtari, Zuhul (Mercury, Venera, Mars, Jupiter, Saturn) called by the Middle Age astrologers “khamsat al-mutahariyya”.

We reiterate that transformation of these poems to a single entity is an assumption emerged fairly long after the death of Nizami. As all of these works are the products of the pen of Nizami, irrespective of their possession of distinct themes they certainly enjoy logical, esthetical and literary linkage between

each other. However, most likely, had the author even intended to present these separately written poems afterwards as chapters of single entity, he would have added definite linking elements to masnavis. Nevertheless, these elements are absent.

The truth is that Nizami actually created in his each work the modules, formulas and the ways to be continued after him and as a result his literary activities on the whole turned to the entire principle.

Genius Uzbek poet Alishir Navai, one of the most brilliant followers of Nizami literary school wrote that if even the Earth overflows and the heavens turn to scales, it is powerless to carry the weight of Nizami.

The unexaggerated and well-aimed truth in these words told with poetic comparisons and hyperboles is that the grandeur of Nizami Ganjavi cannot be confined within dimensions and time-frames known to us, the complete discovery of Nizami is beyond the possibilities.

With his personality and creations Nizami Ganjavi is an endless and vast space and the mankind will constantly be disclosing its new and new beauties and will continue to learn, to benefit and take pleasures from it.

ЗАКЛАДЫВАЮЩИЙ ПУТИ, НАПРАВЛЯЮЩИЙ И ОБЪЕДИНЯЮЩИЙ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Резюме

Изучение влияния наследия Низами на развитие литературной мысли явно показывает, что по количеству последователей, по широте географической принадлежности, продолжительности влияния и по разнообразию охваченных областей, мудрец из Гянджи является исключительной личностью мировой культуры.

Амир Хосров Дехлеви, Абдуррахман Джамии, Ашраф Марагаи, Алишир Наваи, Сарфи Кашмири написали подражания на все поэмы «Хамсе», но встречаются и поэты, написавшие подражания отдельным поэмам «Пятерицы», или отдельно взятой поэме. Но несмотря на различие манеры повествования, своеобразию стиля каждого из них, их объединяет то, что они скрупулёзно следовали эстетическим принципам Низами.

Во второй половине XIX и в XX веках Низами покорил всю Европу и весь мир в полном смысле слова. Его произведения уже переводились не отдельными фрагментами, сокращёнными текстами из поэм, а были полностью переведены на многие языки мира, о его жизни и творчестве написаны сотни исследований, и Низами стал властелином сердец в Европе.

По мере увеличения количества переводов, соответствующих оригиналу, на английский, немецкий, французский, итальянский, японский, русский, польский, чешский и другие языки, Низами становился ближе к деятелям культуры и литературы этих народов, и его гений вдохновлял их на создание новых совершенных произведений. И поэтому

сегодня невозможно переоценить огромное влияние наследия Низами на европейскую и на всю мировую литературу и культуру. Только глубоко расследовав влияние Низами на литературу и искусство каждого народа и страны, можно дать полный ответ на эти вопросы.

Один из блестящих последователей поэтической школы Низами, великий узбекский поэт Алишир Наваи, писал: «Если Земной шар стал бы камнем, а небеса – чашей весов, то наследие Низами оказалось бы весомее».

Неоспоримая истина этих поэтических сравнений заключается в том, что величие Низами Гянджеви не вмещается в общепринятые рамки и постичь Низами до конца остается недостижимой задачей.